

РОЗДІЛ II

СПЕЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА: МЕТОДИКА, ПРАКТИКА, ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 376.433.016:821

Л. М. Заліток,
старший науковий співробітник

В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ КАЗКИ У ВИХОВАННІ ТА НАВЧАННІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті викладено ідеї В. О. Сухомлинського про вплив казки на виховання та навчання молодших школярів з особливими потребами.

Ключові слова: казка, діти з особливими потребами, виховання, навчання, засіб виховання, молодші школярі.

Книжка приходить до дитини разом із казкою. Народжена фольклором, насичена містким педагогічним змістом, вона несе в собі позитивний приклад етичного ідеалу. Жоден із жанрів літератури не користується у дітей такою популярністю, як казка.

Багато видатних педагогів, психологів, письменників підкреслювали виховне та розвивальне значення казки (С. Русова, І. Франко, К. Ушинський, Л. Толстой, В. Сухомлинський та ін.).

Різні аспекти роботи з казкою висвітлені у працях сучасних дослідників і педагогів-практиків (А. Богуш, Н. Вітківська, Т. Гризоголова, Д. Джола, Н. Лисенко, Ю. Мандрик, О. Савченко, О. Чебикін, А. Щербо та ін.), психологів (О. Запорожець, Н. Карпинська, Т. Рубцова, Н. Молдавська та ін.).

Група російських психологів і психотерапевтів під керівництвом Т. Зінкевич-Євстигнеєвої видала серію книжок-практикумів із

«казкотерапії», де йдеться про можливості використання казок у процесі психологічної роботи. Завдяки казці учні оволодівають різноманітними знаннями у сфері щоденної практики, моральності, естетичних відчуттів. Для молодшого школяра вона стає засобом усвідомлення, обдумування і пояснення явищ дійсності, а для дітей з особливими потребами казка допомагає повноцінно інтегруватись у суспільство.

Велику увагу цій проблемі приділяв український педагог Василь Олександрович Сухомлинський. Він стверджував, що головне — не допустити переживань цих дітей за свою «неповноцінність», запобігати появі в них байдужого ставлення до навчання, не притупити в них почуття честі і гідності. Педагогічна мудрість виховання в тому і полягає, щоб дитина ніколи не втратила віру в свої сили, не відчувала, що в неї нічого не виходить. «Від успіху до успіху — в цьому полягає розумове виховання важкої дитини», — стверджував В. Сухомлинський [4, с 512].

Мета дослідження полягає у висвітленні поглядів В. Сухомлинського на казку у вихованні та навчанні дітей з особливими потребами задля творчого використання в діяльності сучасних спеціальних і загальноосвітніх закладів.

У Павлівській середній школі, як і в будь-якій іншій, траплялися діти з особливими потребами. Це малюки з ослабленими, уповільненими процесами мислення й дуже слабкою пам'яттю. Найважливішим завданням у процесі роботи школи Сухомлинського з такими дітьми було викликати в них інтерес до інтелектуального спілкування, бажання замислюватись над оточуючими явищами та висловлювати свої думки про них відверто, не соромлячись. В. Сухомлинський дійшов висновку, що найкраще цього можна досягти, спираючись на емоційне сприйняття дитиною дійсності, максимально стимулюючи її фантазію, образне мислення.

Саме казка, яку чує дитина у відповідному природному оточенні, жива, народжена з уст учителя ставала оптимальною формою збудження паростків дитячого інтелекту. Педагог наголошував: «Найголовніше — це те, щоб у казці була глибока думка» [3, с 510]. Він помітив, що впливовість казки, яка виражає думку, стає особливо очевидною, коли йдеться про малюків з «ослабленими, уповільненими процесами мислення й дуже слабкою пам'яттю. Вони були б нещасними, знедоленими, вони втратили б віру в свої розумові сили й стали б недоучками, людьми з убогими, обмеженими інтересам, якби не казка «..» Коли я сідаю з дітьми під столітнім дубом,

коли над нами спалахують у небі перші зірки, а ми, притулившись один до одного, сидимо на високій степовій могилі й слухаємо музику степу, — саме в очах отих недостатньо розвинених діток я бачу перші вогники інтелектуального інтересу. Вони чекають казку» [3, с 510]. Василь Олександрович неодноразово наголошував на тому, що через казку легше донести до дитини думку, здивувати, викликати бажання виразити себе, свої почуття й думки словом. Казка — це думка, втілена в художнє слово. Вона запалює вогник дитячої творчості. Під її впливом дитина починає бачити навколо себе незвичайні взаємозв'язки між предметами і явищами, досягаючи єдності образів. Водночас дитина переживає хвилюючу радість, яка породжує бажання поділитися своєю думкою з товаришами. В колективі виникають найтонші духовні стосунки між дітьми, коли своїм емоційним, напруженим життям живе думка кожної дитини.

Діти з особливими потребами, на переконання В. Сухомлинського, повинні вчитися і виховуватись у масовій загальноосвітній школі, але для цього треба створювати для них такі умови, щоб, перебуваючи в атмосфері повноцінного духовного життя школи, недостатньо здібна дитина не відчувала своєї «неповноцінності». Педагог підкреслював, що «для навчання і виховання таких дітей потрібні особливі заходи, потрібний тонкий, делікатний індивідуальний підхід» [4, с 85]. Казка, будучи мистецтвом слова, безпосередньо спрямована на індивідуальне сприйняття і почуття кожної дитини, сприяючи таким чином формуванню в дітей з особливими потребами індивідуальних осмислених образів.

У своїй практичній діяльності В. Сухомлинський не тільки розкрив високу мудрість казки у вихованні дітей з особливими потребами, а й показав найраціональніші способи її використання у навчально-виховному процесі.

Аналіз педагогічної спадщини Василя Олександровича надав змогу нам виділити основні форми роботи з казкою у Павлівській школі, які, на думку педагога, найбільш ефективно сприяли вихованню і навчанню молодших школярів. Отже, це:

- слухання казок;
- читання казок;
- бесіди про казки;
- виготовлення і добір ілюстрацій до казок;
- інсценізація казок (театралізація);
- творення казок.

Такий підхід є дійовим засобом впливу казки на розумовий розвиток, моральні, естетичні почуття і дітей з особливими потребами.

Для того щоб казка стала таким універсальним й ефективним засобом, вона має бути відповідно виконаною. Читання казки вимагає від педагога володіння культурою мови, артистизму, фантазії. На першому етапі казку у Павлівській середній школі розповідав учитель або хтось із учнів (за бажанням). Після *прослуховування* йшло обговорення твору, яке було необхідне для того, щоб спонукати школяра до усвідомлення образів, які виникли в його уяві на ґрунті емоцій. У процесі обговорення учень зіставляв свої уявлення з уявленнями товаришів. Крім того, формулював думку, інакше кажучи, переходив від мови образів до мови слова, що вкрай важливо для дітей з уповільненими процесами мислення.

До *читання* казки вчитель приступав в основному тоді, коли школярі вже навчилися читати найпростіші тексти. Вони не лише слухали, а й стежили за написаним, мали змогу при бажанні прочитати казку повторно. *Обговорення* набувало складнішої форми, вводились як усні, так і письмові вправи. Після обговорення казковий образи набували більш сталих обрисів.

Виготовлення і добір ілюстрацій — цікавий, захопливий для дітей вид роботи, яку вони виконували в позаурочний час. Дитина вже мала певні уявлення про образи прослуханої казки, і кожен учень добирав малюнки (картинки, вирізки з журналів, аплікації та ін.) саме відповідно до свого бачення казки, що збагачувало, розширювало, деталізувало уявлюваний образ.

«Казка — це активна естетична творчість, що охоплює всі сфери духовного життя дитини — її розум, почуття, уяву, волю. Вона починається уже в розповіданні, вищий етап її — інсценізація» [6, с 189], — писав В. Сухомлинський. Творчість, викликана казкою, досягає свого апогею саме в *інсценізації*. Образи, які жили в уяві дітей ідеально, набували вигляду хаток, вітряків, печер, а картонна Баба-Яга чи фанерні лисиця, ведмідь, заєць видавалися живими, діяльними, хоч усе це було витвором їхніх же рук.

Реальність інсценізованих образів та обставин діти сприймали безумовно. Тут діяв також фактор безпосередньої участі їх у перетворенні уявного образу в реальний. Фантазія набирала предметних форм. Завдяки посиленню сприйнятих властивостей навколишньої дійсності, думки та емоції дітей проявлялись активніше, діти прагнули вплинути на події, про які йшлося в казці.

Про те, як втілювались ідеї В. Сухомлинського стосовно роботи з ослабленими дітьми, з уповільненими процесами мислення та слабкою пам'яттю, засвідчує вчитель Павлиської школи Р. Заза: «Років три тому в автовокзалі Кременчука до мене підкотила колясочку з дитиною молоденька тендітна матуся. Попросила дозволу сісти поруч і промовила: «А я Вас знаю». Цю жіночку довелося мені востаннє бачити ще другокласницею, тому, не впізнала. «А Ви пригадуєте, як ми ставили в районі «Лілею»? І я впізнала Люду Білко — виконавицю головної ролі у п'єсі Лесі Українки. Перед очима промайнув спогад про те, як, випробовуючи дітей на роль Лілеї, я спинилася на учениці паралельного класу Людочці Білко. Парадокс у тому, що і в другому класі дитина не вміла достатньо читати. Але здібності до гри порівняно з іншими були чудові. Вивчати роль їй допомагала мама. Виступили успішно. А дитина так окрилася, що почала з охотою читати. Якою вдячною була мама...» [1, с 6]. З наведеного прикладу видно, як педагогічний колектив розв'язував проблему поліпшення навчально-виховного процесу, використовуючи для цього засоби театрального мистецтва, зокрема інсценування казки, а саме: поліпшення читання та розвитку мовлення, мислення. Таких прикладів у Павлиській середній школі, які виправляли будь-які вади в навчально-виховному процесі, було дуже багато.

Творення казки — заключний етап роботи, хоча, звичайно, на кожному етапі є елемент творчості: під час добору і виготовлення ілюстрацій, а особливо — у ході інсценізації, коли дитина входить у предметний світ казкових образів.

Досвідчений учитель-практик і тонкий психолог В. Сухомлинський бачив у кожній дитині особистість, тонку душу поета, домагався того, щоб у ній заграла поетична струна, відкрилося джерельце творчості. Працюючи з дітьми над складанням казок, педагог учив їх знаходити свої слова, доводив, що про весняне сонечко, бджолу, гілочку можна скласти кілька казок, сюжет кожної буде цілком самостійний. У статті «На трьох китах» В. Сухомлинський наводить зразки казок, вибраних із десятків інших, які мають однакову назву.

Для вчителя складання казок було, так би мовити, критерієм оцінки образного розвитку дітей. Він мав змогу вчасно допомогти відстаючим учням. В. Сухомлинський наголошував, що створення казок — одне з важливих джерел поетичної творчості, формування морально-етичних почуттів і водночас засіб розумового розвитку. Участь дитини у створенні казки великою мірою сприяє збагачен-

ню її словникового запасу, розвитку творчого мислення. В учнів, які навчилися створювати казки, назавжди залишилось відчуття слова, вміння вслухатися у його музику, бачити його відтінки. В. Сухомлинський вважав, що створення казок дітьми, особливо «важкими» — це один із засобів пробудження в них пізнавального інтересу, розвитку їхнього мовлення. Твір, казка стали для дитини з особливими потребами першою сферою творчості, в якій вона утверджувала свої здібності, пізнавала себе, переживала почуття гордості від того, що створює. Через творчість розкривався духовний світ найслабших учнів, котрі до цього знаходились у тіні найсильніших класу. Важко оцінити виховну та розвивальну значимість таких моментів. Діти втрачали почуття неспроможності проявити себе в чомусь гідному, почуття незначимості в колективі класу. Тому В. Сухомлинський писав: «Творення казки — найщасливіші хвилини мого духовного спілкування з дітьми, а для них — незрівнянна радість мислення. У казці дитина утверджує свою гідність мислення» [3, с 510].

Василь Олександрович був переконаний, що читання, розповідання, інсценізація, творення казки — могутній засіб виховання розуму і добрих людських почуттів, а для учнів з особливими потребами це має надзвичайно велике значення. Казкова алегорія, на думку педагога, краса рідного слова зворушують дитину, пробуджує почуття власної гідності, посилює враження, утверджує моральні поняття про добро і зло, справедливість і несправедливість, красу і потворність. Сьогодні дитині з особливими потребами для інтеграції у суспільство необхідно сформулювати загальнолюдські норми моральності, виховати естетично, етично, що і є основними функціями виховного потенціалу казки.

У праці «Методика виховання колективу» В. Сухомлинський, звертаючись до молодого педагога, відмічає: «... Якщо ви хочете, щоб вихованець став розумним, допитливим, кмітливим, якщо у вас є мета утвердити в його душі чутливість до найтонших відтінків думки й почуття інших людей... надихайте його розум красою слова... Його чарівна сила розкривається передовсім у казці. Казка — це колиска думки, зумійте поставити виховання дитини так, щоб вона на все життя зберегла хвилюючі спогади про цю колиску» [3, с 520].

Вивчення феномену виховного впливу казки у педагогічній спадщині В. Сухомлинського дає підстави зробити висновки про доцільність і дієвість використання найкращих з них для виховання та навчання дітей з особливими потребами.

В статье изложены идеи В. А. Сухомлинского о влиянии сказки на воспитание и обучение младших школьников с особыми потребностями.

Ключевые слова: сказка, дети-инвалиды, воспитание, обучение, средство воспитания, младшие школьники.

The article highlights the ideas of Sukhomlynskiy about the impact of fairy-tales on education and learning of primary school children with special needs.

Key words: fairy tale, children with special needs, education, learning, mean of education, junior pupils.

Література

1. Лист Перший від Р. К. Зази, адресований І. П. Наливайку — від 07.12.99. — Державний педагогічно-меморіальний музей В. О. Сухомлинського (с. Павлиш), спр. 17807, арк. 1—7.

2. *Сухомлинський В. О.* Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // *Вибрані твори:* в 5 т. — Т. 1. — К.: Рад. шк., 1977. — С. 403—637.

3. *Сухомлинський В. О.* Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // *Вибрані твори:* в 5 т. — Т. 1. — К.: Рад. шк., 1977. — С. 55-209.

4. *Сухомлинський В. О.* Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // *Вибрані твори:* в 5 т. — Т. 4. — К.: Рад. шк., 1977. — С. 393-625.

5. *Сухомлинський В. О.* Серце відаю дітям / В. О. Сухомлинський // *Вибрані твори:* в 5 т. — Т. 3. — К.: Рад. шк., 1977. — С. 7—279.